

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE BEDENİN HARFLERE YANSIMASI

Ömer SAVRAN*

ÖZET

Divan ve Halk şairlerimiz bedenini çeşitli uzuvlarını vasfetmek için eski alfabemizdeki bir bakıma mazmun haline gelmiş olan çeşitli harflerden yararlanmışlardır. Harflerin bu şekilde kullanımı daha çok sevgilinin güzellik unsurlarını veya âşğın bir uzvunun vasıflarını ortaya koyabilme düşüncesinden kaynaklanmıştır. Bunun yanında edebiyatımızda harflerin birtakım tasavvufi ifadelerle bağı olarak kullanıldığını da görmekteyiz.

“Klâsik Türk Şiirinde Bedenin Harflere Yansıması” adlı bu çalışmamızda bedenle ilgili vasıfların anlatımında Divan şairlerimizin harflerden yararlanarak ortaya koydukları teşbih ve mecazlar üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Şiiri, harf, beden, sevgili-âşık

THE REFLECTION OF THE BODY INTO LETTERS IN THE CLASSICAL TURKISH POETRY

ABSTRACT

Our Divan and Folk Poets had utilized some letters of our old alphabets-which they became in the form of clishe in a way, in order to characterize some parts of our body.

That usage of the letters took root from beauty component of the beloved or presenting the idea of a body part of the lover. Furthermore, we see that some letters are used depending on the several sufistical expressions.

In our work-which is named the reflection of the body into letters in the Classical Turkish Poetry, we will study on similes and metaphors which presented by Divan poets utilizing letters in the expression of characters connected with the body.

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi.
savranomer@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/2 Winter 2009

Key Words: Classical Turkish Poetry, letter, body, beloved-lover

Giriş

Divan şairleri, âşığın ve maşukun çeşitli özelliklerini harflerin şekil özelliklerinden yararlanmak suretiyle anlatmaya çalışmışlardır. Divan şiirinde harflerden yararlanarak sevgilinin ve âşığın bedenini anlatmaya yönelik imajlar ilk Divan şairi kabul edilen “Hoca Dehhânî ile başlayıp” sonraki şairler tarafından daha da geliştirilerek devam ettirilmiştir.

Sevgilinin güzellik unsurlarını ve âşığın vasıflarını harflere bağlı olarak anlatma geleneğinin özellikle “hattat şairlerde” daha da öne çıktığını söylemek mümkündür. Meselâ, Necâtî’nin divanında harflere dayalı imajlardan onlarcasını bulmak mümkündür.

Şairlerimizin, kültürümüzü harmanlayarak yazmış oldukları eserlerdeki anlam derinliğini ve zenginliğini bugünün insanının tam anlamıyla yakalayabilmesi için Klâsik edebiyata ait edebi gelenek haline gelmiş birtakım bilgilere aşina olması gerekir.

“Klâsik Türk Şiirinde Bedenin Harflere Yansıması” adlı bu çalışmada, yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı Divan şairlerimizin harflerden yararlanarak ortaya koydukları teşbih ve mecazlar üzerinde durulacak ve harflere dayalı benzetmelerden en yaygın olanları örnekleriyle birlikte ele alınacaktır.

Beden -Harf İlişkisine Dair Örnekler

Elif:

Sevgilinin boyu, uzunluğu yönüyle elife benzetilir. Sevgilinin endamı, elifteki düzgünlük ile ölçülür. Diğer taraftan elif bazen de iki büklüm haline gelmiş olan âşığın boyu yerine de kullanılır. Aşk yolunda çeşitli ıstıraplar çeken âşığın bir zamanlar elif gibi dosdoğru olan boyu, sevgilinin cevri neticesinde bükülüp “lâm”a veya “dâl”a dönmüştür. Âşık, çekmiş olduğu dertler neticesinde adeta beli bükülmüş bir ihtiyara döner.

Ayrıca elif harfi vahdeti de ifade eder.¹ Düz bir çizgiden ibaret olan elif harfi, noktası bulunmadığı ve kendisinden sonraki gelen harfe bitişmediği için kesrete bulaşmamış, kayıtsız, olarak vasıflandırılır.²

Âşığın bağrında oluşan yaralar da elife benzetilir. Bunun sebebi âşığın bağrındaki yaraların yukarıdan aşağıya doğru yarıklar oluşturmasıdır:

¹ Âmil Çelebioğlu, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, “Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebî Hususiyetler”, MEB., İstanbul, 1998, s. 607-624.

² İskender Pala, Müstesna Güzeller, “Harfler Dünyası”, Ötüken Yay., İstanbul 1997, s. 146.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Sînene aşk ile elifler kes
Bilsin ol servi sevdüğün herkes

Bâkî, G/210-1

Sîneme çeksem elifler dâğlar yaksam n'ola
Bâkîyâ bir serv-kâmet gül-'izârum aldılar

Bâkî, G/178-5

Âhî'nin aşağıdaki beytinde hem âşığın vücudundaki elif şeklindeki yaralara hem de sevgilinin boyuna işaret edilir. Yahyâ ise göğsündeki elif şeklindeki yaraları, adeta sevgilisinin cevrinin bir nişanesi olarak saklamaktadır:

Bir elif çekdi yine sîneme cânân bu gece
San sarıldı baña bir serv-i hırâmân bu gece

Âhî³

Açılmış gülşen-i mihnetde bir pür-dâne sünböldür
Nişân-ı seng-i cevrünle tenümde her elif yer yer

Şeyüislâm Yahyâ, G/45-2

Enverî'nin beytinde ise elif şeklindeki yaralar, birtakım tasavvufî terimleri çağrıştıracak şekilde kullanılır.

Benzer elifler üstine yanan dögünlerüm
Bu tekye-gâh-ı dilde erenler çerağına

Enverî, G/245-2

Cim:

Saç, kıvrık oluşu ile eski alfabemizdeki harflere benzetilir. Sevgilinin saçları kıvrıklığı yönüyle cim harfi ile birlikte anılır. Aşağıdaki beyitte zülfün ucu, yarım daire biçimindeki "cim" harfine benzetilmiştir.

Zîr-i külâhdan ham-ı zülf degül çıkan
Cîm-i cemâl gâh nihân geh be-dîd olur

Neşâtî, G/26-6

³ Metin Bankası (Mustafa Kaçalın, Ali Tanyeri, "Âhî Dîvânı, Basıma Hazır Proje")

Olma bir lokma için ehl-i şikem **cîm** gibi
Meclis-i dehrde lebbeste geçin mîm gibi

Nâbî, G/837-1

Vech-i zibâdan sıfat-ı lutf u kahrın gösterür
Cim-i zülfün geh cemâl geh celâl gösterür

Nev'î⁴, G/87-2⁵

Dâl:

Dal harfi eğriliği yönüyle ele alınır. Aşağıdaki beyitte âşık; boyu “elif”e, saçları “dal”a benzeyen sevgilisinden adalet beklemektedir. Burada eski harflerle “dâd” kelimesinin oluştuğu görülmektedir.

Pâdişâhum kişver-i hüsn içre **dâd** etsen n'ola
Kaddüni çünküm elif zülfeynüni **dâl** eyledün

Hayâlî, G/273-5

Necâtî'ye ait aşağıdaki beyitte yine eski harflerle “adalet” anlamındaki “dâd” kelimesinin oluştuğu görülmektedir.

İki zülfü **dâla** benzer ortada kadd-i elif
Vay bu zâlim şöyle baştan ayağa dek dâddır

Necâtî, G/120-5

Aşağıdaki beyitte ise “dâl” harfi âşığın boyunun bükülmesine işaret etmektedir.

Şehr-i hüsn içinde ey sultân-ı hûbân ad için
Şol elif kaddin hevâsıyla boyum **dâl** eyledin

Necâtî, G/297-3

Râ:

Kaş, kavisli oluşu sebebiyle “ra” harfine benzetilir. Aşağıdaki beyitte kaş eğriliği yönüyle “râ” ve “nûn”a benzetilmektedir:

⁴ Nejat Sefercioğlu, Nev'î Divanı'nın Tahlili, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s. 143.

⁵ Nev'î Divanı (Tenkildi Basım), Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul, 1977.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Nûn u **râd**ur kaşlarun kaddün elif çeşmün ayın
Bunları vasf eyledüm gâyet de ra'nâ eyledüm

Enverî, G/165-6

Sevgilisinin kaşını “râ”ya benzeten Bâkî “**burası**” kelimesini iki farklı anlama gelecek şekilde kullanmaktadır:

Gitmez o mehün **râ** gibi hançer kemerinden
Üftâdelerin öldürür âh işte **bu-ra-sı**

Bâkî, G/508-3

Ahmet Paşa'nın aşağıdaki beytinde de yine aynı kelime oyunu gözükmektedir:

Dil kaşun râsına meyl itdügi peyveste bu dil
Geçdi her nesneden illâki bu **râdan** geçmez

Ahmet Paşa, G/110-2

Bâkî'nin aşağıdaki beytinde ise “râ”, “elif” ve “mîm” harfleri kullanılarak “**râm**” kelimesine işaret edilir:

Kaş **râ** kad **elif** dehân ise **mim**
Kıldın ey mâh halkı emrüne **râm**

Bâkî, G/329-2

Sîn:

“Sîn” harfi şekli itibarıyla benzetmelere konu olmuştur. Bu harfte üç diş bulunduğu için şairler “Sîn” ile diş birlikte kullanarak çeşitli kelime oyunları yapmaktadır. Aşağıdaki beyitte de bu ilişki üzerinde durulmuştur.

Leblerin mecrûh olur dendân-ı **sîn**-i bûseden
Lebin öpdürmek bu hâletle muhâl olmuş sana

Nedîm, G/2-7

Hat-ı nev-haste kim ârızun üzre görünür
Döndi dendâneleri şekline **sîn** ü semenün

Bâkî, G/248-2

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Sâd:

Sad harfi, göz unsuru ile birlikte anılır.

°Anâ °aynindedür °akl u dil ü cân u ten olalı
Gözün **sad** u kaşun **nûn** u yüzün **tâ hâ** lebün Kevser

Ahmedî,⁶ G/28-5

Rûşenî'nin aynı zamanda Hz. Peygambere olan sevgisini dile getirdiği aşağıdaki beytinde “sad”, “mim” ve “dal” harfleri ile “samed” kelimesine işaret edilir.

Sad ayının mim ağzın dal zülfün görelî
Yâ nebî gitmez dilümden bir nefes zikr-i **Samed**

Rûşenî⁷

Lâm:

Lam harfi kıvrıklığı yönüyle çeşitli hayaller içinde kullanılır. Âşığın boyu sevgilinin eziyetleri sebebiyle bükülüp “lâm”a döner.

Dest-i cevriye elif kaddümi **lâm** itdi velî
Hiçbir kere ben anun sözine lâ dimedüm

Behiştî, G/352-3

Ol iki zülf-i müşg-i gâliye-fâm
Olmış ebrûların hilâline **lâm**

Bâkî, G/329-1

Aşağıdaki beytinde “lam” ve “elif” harflerinin şekil özelliklerinden yararlanan Sâkîb Dede, bu harflerle anlamca ilişkisi bulunan “râst” ve “kec” kelimelerini birlikte kullanmak suretiyle farklı çağrışımlar yakalamıştır:

⁶ Metin Bankası (Yaşar Akdoğan, “Ahmedî Dîvânı ve Dil Hususiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük.”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1979. 2c.)

⁷ Abdurrahman Güzel, Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı , Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 323.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Olursan istikâmetde elif devletde lâm ey dil
Yine dirler benî-nev‘-ı zamân geh râst gâhî kec
Sâkıb Dede, G/16-10

Mîm:

Sevgilinin ağzı görünemeyecek derecede küçüktür. Bu sebeple şairlerce sevgilinin ağzı “mîm” harfine benzetilir.⁸

Dehân-ı yâre benzetmek yogidi
Behiştî hokka-i dürr olmasa **mîm**
Behiştî, G/339-5

Mîm ağzıyla elif kaddi gelüpdür fâlün
Aç gözün derdüne iy hasta gönül em görünür
Enverî, G/73-3

Nâbî aşağıdaki beytinde harflerden yararlanarak hikmetli sözlerini ifade ederken, Rûşenî ise Hazreti Peygambere olan sevgisini ve onun şefaatinin yine harfler vasıtasıyla dile getirir:

Olma bir lokma için ehl-i şikem **cîm** gibi
Meclis-i dehrde lebbeste geçin **mîm** gibi
Nâbî, G/837-1

Rûşenî biçâre zulmetde kalurdu yâ Nebî
Ana **mîm** ağzınla iki **dâh**ın olmasa **meded**
Rûşenî⁹

Nûn:

Kaş, kavisli oluşu sebebiyle şairlerce pek çok tasavvur içinde ele alınmıştır. Kaşın şekil yönüyle en çok yaya benzetildiğini söylemek mümkündür. Bahsi geçen “kaş-yay” unsuruna örnek olarak tarafımızdan yayına hazırlanan Selânikli Mehmed Mu‘în (ö.1652) divanında geçen aşağıdaki beyiti zikredebiliriz.¹⁰

⁸ Ahmet Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Akçağ Yay., Ankara, 2000, s. 328.

⁹ Güzel, a.g.e., s. 323.

¹⁰ Ömer Savran, “Selânikli Mehmed Mu‘în ve Divanı”. Bahsi geçen eser basım aşamasındadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/2 Winter 2009

Gelse hadengi sînesine âşıkun mahal
Ol kaşı yâya cân atar olmaga dil nişân

Selânikli Mehmed Mu'în, G/7-21

Kaşın kavisli oluşu sebebiyle birlikte anıldığı harflerden biri de “nûn”dur. Fuzûlî'nin aşağıdaki beytinde birinci mısradaki boy, serviye; kaş, nihali andıran fidan üzerindeki nûna benzetilir. İkinci mısradaki ise ben (hâl), o siyah hilal üzerindeki nûn harfine teşbih edilir.

Nihâl-i servdir kaddin kaşın **nûn** ol nihâl üzre
Misâl-i nokta-i nûn hâlin ol müşgin hilâl üzre

Fuzûlî, G/243-1

Âşığın bükülmüş boyu nûn harfini andırır. Bu harf ters yazılmış olarak hayal edildiğinde de noktası yürekteki dâğ, yaradır. Dolayısıyla âşığın bükülmüş kameti, yürek yarısından tamamıyla kana batmıştır:

Hamîde kâmetim kim dâğ-ı dilden kana gark olmuş
İçinde noktası güyâ ki kan altındaki **nûn**dur

Fuzûlî, G/76-3

Sevgilinin elife benzeyen kameti ve hilâle benzeyen kaşını vasfetmekten şâir/âşık adeta kendinden geçmiştir:

Hilâlün kâmetün hüsnünle ânun vasfın itmekden
Yine Nev'î *elifle* **nûn** ile toldurdu divânı

Nev'î¹¹, G/533-5

He:

Göze benzetilen harflerdendir. Nev'î'nin aşağıdaki beytinde burun şekil bakımından “elif”e benzetilirken göz ise “he”ye benzetilir. Burun ve gözün bir araya gelmesi âşığın “âh”ını ifade eder:

Didüm benzer elifle “**hâ**”ya ol çeşm ile bînî
İşidüp âşık u zârün birisi didi **âh** ebrû

Nev'î¹², G/384-3

¹¹ Sefercioğlu, a.g.e., s. 154.

¹² Sefercioğlu, a.g.e., s. 159.

Lâm-elif:

Lâm-elif, daha çok eğriliği yönüyle ele alınır.

Hayâlî'nin aşağıdaki beytinde aşk derdi ile beli bükülmüş olan âşığı'n sevgilisinden vuslat talebi harfler vasıtasıyla dile getirilmiştir. Enverî'nin beytinde ise, lâm harfi ve saç arasındaki şekil yönünden benzerlik ele alınmıştır.

Çün elif kaddünle etdün kâmetüm ey serv lâm
Lâ deme billâhi lutf et **lâma** vasl olsun **elif**

Hayâlî, G/240-4

Kâmet-i zülfünle bahs itmek dilermiş **lâm elif**

Eğrilik var mushaf-ı hüsnün hakkıyçün lâmda

Enverî, G/255-3

SONUÇ

Altı asır gibi uzun bir geçmişe sahip olan Divan şiiri, geniş bir hayal dünyası ile kültürümüzün çeşitli özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Biz bu çalışmamızda seven ve sevilen etrafında, Klasik edebiyat şairlerimizin harflere yüklemiş oldukları anlamlar üzerinde durmaya çalıştık.

Örneklerde de görüldüğü üzere Divan şairleri kendi hallerini ve sevgililerinin özelliklerini anlatmada eski alfabemizdeki harflerden oldukça zengin hayal ve imajlar ortaya koyarak edebi bir gelenek oluşturmuşlardır. Şairlerimizce ortaya konan edebi mahsuller incelendikçe klâsik edebiyatımıza ait zengin kültür malzemesinin geniş kitlelerce daha iyi anlaşılabilceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

ARI, Ahmet. "Sâkıb Dede ve Divanı, Akçağ Yay., Ankara, 2003.

AYDEMİR, Yaşar, Behiştî Divanı, MEB., Ankara, 2000.

BİLKAN, Ali Fuat, Nâbî Divanı, MEB., İstanbul, 1997.

ÇELEBİOĞLU, Âmil, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, "Harflere Dair"; "Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebî Husûsiyetler", MEB., İstanbul, 1998.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

-
- GÜZEL, Abdurrahman, Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı , Akçağ Yay., Ankara, 1999.
- KAPLAN, Mahmut, Neşâtî Divanı, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996.
- KAVRUK, Hasan, Şeyhülislâm Yahyâ Divanı, MEB., Ankara, 2001.
- KURNAZ, Cemâl, Hâyâlî Bey Divanı'nın Tahlili, MEB., İstanbul 1996
- KURNAZ, Cemâl- Mustafa Tatçı, Ümmî Divan Şairleri ve Enveri Divanı, MEB, Anakara 2001.
- KÜÇÜK, Sabahattin, Bâkî ve Divanından Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.
- MACİT, Muhsin, Nedim Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- ONAY, Ahmet Talat, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Akçağ Yay., Ankara, 2000.
- PALA, İskender, Müstesna Güzeller, “Harfler Dünyası”; “Şairler ve Oyuncaklar”, Ötüken Yay., İstanbul, 1997.
- SEFERCİOĞLU, Nejat, Nev'î Divanı'nın Tahlili, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.
- TARLAN, Ali Nihat, Ahmet Paşa Divanı, Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- TARLAN, Ali Nihat, Hayâlî Divanı, Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- TARLAN, Ali Nihat, Necati Beg Divanı, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1992.
- TARLAN, Ali Nihat, Fuzuli Divanı Şerhi, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1998.
- TOLASA, Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2001.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*